

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.

Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke. Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA OBČANSKÉ VÝCHOVY

ERICH FROMM A JEHO POJETÍ ČLOVĚKA
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

BRNO 2007

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Milan Valach, Ph.D.

Vypracovala:
Lenka Zezulová

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.

Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke. Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Souhlasím, aby práce byla uložena na Masarykově univerzitě v Brně v knihovně Pedagogické fakulty a zpřístupněna ke studijním účelům.

V Brně dne 4 . 4. 2007

Lenka Zezulová

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.

Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke. Veröffentlichungen – auch von Teilen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

Za vstřícný přístup, poskytnuté informace, cenné rady a odborné vedení bakalářské práce upřímně děkuji panu PhDr. Milanu Valachovi, Ph.D.

Lenka Zezulová

OBSAH

1. ÚVOD	6
2. ŽIVOT A DÍLO ERICHA FROMMA	7
3. LIDSKÁ PŘIROZENOST	9
4. CHARAKTER	12
4.1. TYPY CHARAKTERU	12
4.1.1. PRODUKTIVNÍ ORIENTACE.....	13
4.1.2. NEPRODUKTIVNÍ ORIENTACE.....	14
4.1.2.1. <i>Receptivní orientace</i>	14
4.1.2.2. <i>Vykořisťovatelská orientace</i>	14
4.1.2.3. <i>Křečkovská orientace</i>	15
4.1.2.4. <i>Tržní orientace</i>	15
5. LÁSKA	16
5.1. RODIČOVSKÁ LÁSKA	17
5.1.1. MATEŘSKÁ LÁSKA.....	17
5.1.2. OTCOVSKÁ LÁSKA	17
5.2. BRATRSKÁ LÁSKA.....	17
5.3. EROTICKÁ LÁSKA.....	18
5.4. SEBELÁSKA	18
5.5. LÁSKA K BOHU	18
6. BIOFILIE VERSUS NEKROFILIE	19
6.1. BIOFILNÍ ORIENTACE.....	20
6.2. NEKROFILNÍ ORIENTACE	21
7. NARCISMUS.....	23
7.1. INDIVIDUÁLNÍ NARCISMUS	23
7.2. SKUPINOVÝ NARCISMUS.....	25
7.3. PŘEKONÁNÍ NARCISMU.....	26

---

8. SVOBODA	27
8.1. MECHANISMY ÚNIKU.....	30
8.1.1. AUTORITÁŘSTVÍ.....	30
8.1.2. DESTRUKTIVITA	33
8.1.3. AUTOMAT KONFORMITY	34
9. FROMMŮV IDEÁL ČLOVĚKA A SPOLEČNOSTI	36
9.1. VIZE NOVÉHO ČLOVĚKA	37
9.2. VIZE NOVÉ SPOLEČNOSTI	38
10. ZÁVĚR	42
POZNÁMKY	43
POUŽITÁ LITERATURA.....	45

1. ÚVOD

V této práci se budeme zabývat myšlenkami a názory významného sociologa, filosofa, psychologa a etika Ericha Fromma. Pozornost budeme věnovat především jeho pohledu na život člověka, lidskou přirozenost a cestu, jež nás může dovést k plnému BYTÍ.

Cílem bude sledovat humanistické založení Frommova pojetí člověka, ve kterém poukazuje na potřebu uvědomění si současné situace a následnou změnu v člověku směrem k svobodné a produktivní bytosti, jež uznává sebe sama jako jedinečnou a tvořivou osobnost.

Přiblížíme si jeho pohled na lidský charakter, který je z velké části ovlivňován společností; pohled na lásku, jež má několik různých podob; na svobodu, jejíž podstatu stále hodně lidí není schopno uchopit, a tak upadají do nových forem závislosti. Všimneme si klíčových pojmů jako jsou život a smrt nebo láska a agrese.

Jako shrnutí všech autorových názorů na nutnost vývoje směrem k humanistickému uskutečnění světa nabídneme jeho představu nového člověka a současně vizi nové společnosti.

2. ŽIVOT A DÍLO ERICHA FROMMA

Erich Fromm žil v letech 1900-1980. Narodil se 23. března ve Frankfurtu nad Mohanem do židovské rodiny. Otec i matka pocházeli z rodin rabínů. Otec dokonce zastupoval frankfurtskou židovskou obec. S rodiči neměl příliš dobrý vztah. Rodinný přítel, francouzský Žid Oskar Sussman, byl prvním mužem, který se skutečně zajímal o vlastní vývoj Ericha Fromma a mnohému ho naučil.

Mezi učitele talmudu, kteří měli na Fromma silný vliv, řadil dr. Nebemia Anton Nobela a Salmana Baruchu Rabinkowova, jejichž interpretace židovství byla založena na autonomním životě jedince. Fromm kolem roku 1926 přešel z ortodoxního židovství k ateistickému humanismu. Později se začal zabývat také buddhismem a zen-buddhismem.

Brzy ho zaujala psychologie. Zvolil si ji jako hlavní předmět svých univerzitních studií, ale přitom si uchovával zájem o filozofii a sociologii. Po vystudování psychiatrie, sociologie a filozofie na univerzitách ve Frankfurtu nad Mohanem, Heidelbergu a Mnichově prošel ještě berlínským Ústavem psychoanalýzy, jehož diplom získal roku 1931. Byl také zvolen mimořádným členem Německé psychoanalytické společnosti. Velmi ho ovlivnily teorie Freuda a Marxe, ze kterých také čerpal a snažil se o jejich syntézu. Ve svých pracích užívá Marxovy sociální pojmy a Freudovy psychologické prvky. S Freudem se ale později názorově rozchází a kritizuje některé z jeho teorií, jeho vliv je však patrný.

Měl účast i na založení psychoanalytického institutu ve Frankfurtu a spolupracoval také s Ústavem pro sociální výzkum. Po nástupu fašismu v roce 1933 emigroval jako Žid do USA. Nejdříve odešel na Psychoanalytický institut do Chicaga, později působil jako profesor v New Yorku a přednášel na Kolumbijské a Yaleské univerzitě. Od roku 1934 pracoval v Institutu pro sociální výzkum, ve kterém se svou prací končí roku 1938, a poté odjíždí do Švýcarska.

Roku 1949 odjel se svou druhou ženou do Mexika, ale přesto se nevzdal své činnosti v USA. Každý rok zde strávil asi 4 měsíce, aby dostal svým učitelským povinnostem. Trvalého přednášení se ujal jako profesor na universitě v Michiganu a jako docent psychologie na univerzitě v New Yorku. V roce 1955 se stal vedoucím oddělení psychoanalýzy na Lékařské fakultě Národní univerzity v Mexiku.

Současně se svou pedagogickou praxí se také angažoval politicky. Začal se zajímat o společenské a politické otázky, zakládal politická hnutí a psal články. V důsledku srdečního infarktu se rozhodl zanechat této činnosti a od roku 1965 se zcela věnoval výzkumu. V Mexiku žil přes 25 let. Až do konce svého života se věnoval realizaci humanistického přístupu, náboženskému naplnění života a také psaní. V 70. letech odjel do Švýcarska, kde v roce 1980 zemřel.

Mezi jeho nejznámější díla patří: Strach ze svobody (1941, *Escape from Freedom*), Člověk a psychoanalýza (1947, *Man for Himself*), Umění milovat (1956, *The Art of Loving*), Lidské srdce (1964, *The Heart of Man*), Budete jako bohové (1966, *You Shall Be As Gods*), Mít nebo být? (1976, *To Have or To Be?*), a Umění být (z pozůstalosti 1992, *The Art of Being*).

3. LIDSKÁ PŘIROZENOST

„Předmětem vědy o člověku je lidská přirozenost. Tato věda ale nevychází z plného a adekvátního zobrazení lidské přirozenosti. Uspokojivá definice jejího předmětu je jejím cílem, nikoli výchozím bodem.“¹

Fromm zde poukazuje na nemožnost úplně přesného určení pojmu lidská přirozenost. Nedefinovali ji přesně ani autoritativní myslitelé, kteří ji měli za stálou, nezměnitelnou, a stejně tak ani pokrokoví myslitelé, jež ji naopak chápali jako nekonečně proměnlivou. Fromm vylučuje obě možnosti. Přirozenost není strnulá, ale aktivní, jak dokázal člověk ve svém historickém vývoji. Člověk není také schopen se neomezeně proměňovat v souvislosti se změnou kultury a společnosti, jinak by se přizpůsobil všemu, nechal by se ovládat, nevyvíjel by vlastní síly. Pokud je tedy nucen přizpůsobit se nějaké situaci v rozporu s jeho přirozeností, musí se dostavit duševní nebo emocionální poruchy. Jeho reakci na situaci je možné vyvodit z jeho vlastností, charakteru a temperamentu. Fromm uvádí, že člověk *„je reálnou bytostí, která je nabita energií a která je specificky utvářena, přizpůsobuje se a přitom reaguje specifickým a zjiřitelným způsobem na vnější podmínky.“²*

Mezi vnější podmínky můžeme zařadit vliv přírody, ostatních lidí i celé společnosti, ve které žijeme. Člověk se dostává do těchto vztahů tím, že vynakládá nějakou energii. Být naživu je dynamické pojetí, nemůžeme my ani jiní živočichové žít staticky, pasivně. Každý směřujeme k nějakému cíli, vývoji a uskutečnění vlastních sil. Člověk má plány, sny i představy, které se snaží realizovat. Podle Fromma tato energie má přirozeně u každého člověka podobu tvořivosti. Pokud však není dán prostor a svoboda pro využívání tvořivosti, nutně se tato energie mění na destrukci, ničení. Svůj život tedy máme prožívat tvořivě, což je nám přirozené. Tuto tvořivost máme uplatnit ve vztazích k přírodě, ostatním lidem, celé společnosti i k sobě samým. Je nutné najít původní jednotu člověka a světa.

Jedním ze základních vztahů, který člověk vytváří, je vztah s přírodou. Fromm říká, že: „*člověk je součástí přírody, je podřízen jejím fyzikálním zákonům... převyšuje však všechnu ostatní přírodu.*“³ Lidský vztah k přírodě je odlišný od vztahu ostatních živočichů. Člověk, díky svým méně vyvinutým instinktům a velmi nízkému pudovému vybavení, které je důležité pro schopnost přizpůsobování, utváří tento vztah na základě rozumu. Kdysi byla jeho tvořivost nezbytná už pro jeho přežití. Nejdříve si člověk bral přírodniny, které mu sloužily k lovu, postavení příbytku, a tím si zajišťoval uspokojení základních fyzických potřeb. Později se jeho tvůrčí činnost rozrostla a příroda mu sloužila i k rozvoji jeho schopností, k rozšíření jeho uplatnění, tedy k uspokojení psychických potřeb. Člověk se tudíž díky rozumu chápe světa a rozumí mu. Tvoření a produktivní využití energie jsou zde prostředky, kterými člověk přetváří svět tak, aby ho uzpůsobil svým potřebám a přáním.

Člověk si zároveň ve svém životě musí vytvářet vztahy k ostatním lidem. Přirozeně je nám tedy dána potřeba být s druhými, žít ve společnosti. Fromm souhlasí s názorem, že „*je skutečně jednou z charakteristik lidské přirozenosti, že člověk nalézá naplnění a štěstí jenom ve vztahu k lidem a v solidaritě s nimi.*“⁴ Jsme závislí na pocitu příslušet k někomu, pociťovat vazbu s lidmi, kteří žijí v současné době, ale i s těmi, co prožili dobu minulou. Naše vazby s ostatními lidmi se během života rozšiřují. Malé dítě si utvoří nejdříve vztah k matce, později k ostatním členům rodiny, začne si uvědomovat samo sebe, až se jako dospělý jedinec cítí být součástí celé společnosti díky nespočtu navázaných vztahů.

Jsme součástí různých společností a tyto společnosti nás také velmi ovlivňují. Vliv na nás má doba, ve které jsme se narodili, a situace v dané společnosti. Dále si uchováváme různé kultury, zvyky. Pojí nás určitá historická zkušenost, např. jinak se chovali naši prarodiče v mládí a jinak my. Společnost do značné míry determinuje naše postoje a jednání. Vyskytují se zde ideály náboženské, politické nebo humanistické, pro které člověk mnohdy vynakládá značné úsilí. Je však nutné rozlišovat mezi pozitivními a negativními dopady

vlivu společnosti. Avšak tato iniciativa ke změně je důkazem naší potřeby společnosti, nutnosti vyvíjet aktivitu, realizovat se. Existence jiných kultur a společností má pro nás být inspirací, další variantou, možností na jiný a někdy i lepší způsob života.

Každý z nás musí mít také pozitivní postoj k sobě samému. Člověk by se neměl přeceňovat a vyvyšovat nad ostatní, ale ani se podceňovat a nevážit si sebe. Fromm toto uznání sebe samého jako jedinečné bytosti nazývá sebeláskou, jinými slovy láskou k sobě samému. Každý z nás musí nejprve mít rád sebe, aby mohl následně mít dobrý a pozitivní vztah k ostatním lidem. Člověk musí přijmout za sebe odpovědnost a také si musí uvědomit, že jediný, kdo může dát jeho životu smysl, je on sám.

Je tedy nutné, aby každý vynakládal úsilí a nečekal, že jeho život změní bůh či nějaká autorita. Jsme tedy pobídnuti vynakládat a rozvíjet své síly, a také spoléhat se především sami na sebe. Každý z nás mění své postoje, odpovídá si na otázky vztahující se k jeho bytí, hledá správný směr a učí se správně jednat. Musíme hledat harmonii mezi citovými a rozumovými prvky jednání. Všichni se snažíme najít smysl svého života.

Fromm ukazuje cíl našeho žití a upozorňuje na to, že člověk má „*být sám sebou a kvůli sobě dosáhnout štěstí plným uskutečněním těch vlastností, které jsou mu vlastní – rozumu, lásky a produktivní práce.*“⁵ Je zde tedy zdůrazněna jedinečnost, specifičnost každého jedince, jeho individualita, ale zároveň usilování o produktivní život.

4. CHARAKTER

„Charakter se dá tedy definovat jako (relativně permanentní) forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.“⁶

Fromm, podobně jako Freud, chápe tento pojem dynamicky. Toto pojetí již nespočívá na určení charakteru izolovaného jedince, ale naopak ve vztahu k přírodě, věcem, druhým lidem a zároveň k sobě samému. V každém chování jsou ukryty tzv. charakterové rysy, které se vyvozují z chování jedince, který si je ovšem ne vždy uvědomuje.

Tedy člověk během života je stále ve vztahu ke světu, a to podle Fromma buď *„1. osvojením si věcí a asimilací s nimi, 2. tím, že se dostává do vztahu k lidem (a k sobě samému).“⁷* Asimilace může probíhat tak, že si věci vezmeme z nějakého vnějšího zdroje anebo si je zkrátka sami vyrobíme. Proces zespolečenšťování je rovněž nutný, jelikož člověk nemůže žít bez druhých, tedy zcela izolovaný a sám. Je pro něj důležité sdružovat se s ostatními lidmi, a tím vytvářet ony potřebné vztahy. Ve svém postoji k přírodě, věcem, lidem a k sobě samému se skrze jednání projevuje jeho charakter pro každého jedinečný.

„Tentýž svět není nikdy pro dva lidi stejný, protože oba prožívají tento okolní svět více či méně rozdílně vzhledem k své rozdílné konstituci.“⁸

4.1. TYPY CHARAKTERU

Charakterové orientace nevystupují odděleně, ale jsou propojené, a to tím způsobem, že vždy u někoho převládá jiná a jinou měrou. To je také dáno vlivem společnosti a kultury, ve které jedinec žije. Člověk tedy v sobě zahrnuje smíšeniny různých orientací tzn. buď pouze neproduktivních orientací anebo také smíšeniny orientací neproduktivních s produktivními.

4.1.1. PRODUKTIVNÍ ORIENTACE

„...se vztahuje na základní způsob chování, totiž na to, jak se člověk uvádí ve všech oblastech lidských zkušeností do vztahů. Týká se duševních, citových a smyslových reakcí na druhé, na sebe sama a na věci.“⁹

Produktivnost můžeme chápat jako schopnost člověka jednat s využitím svých sil a aktivně se podílet na svém rozvoji. Tedy jak rozvoji směrem ven, tzn. k světu, lidem, tak i produktivně využívat síly vůči sobě samému. Patří sem práce, láska a rozumné myšlení. Musíme zde vyloučit závislost na autoritě, jelikož jde o rozvoj vlastních sil na základě své vlastní vůle. Dalším předpokladem je, že člověk je řízen rozumem a sám uskutečňuje hodnocení a využití vlastních sil a možností. Prožívá sám sebe skrze své schopnosti, s kterými se ztotožňuje. Jde o způsob jednání, reagování a orientace vůči světu a sobě samému.

Fromm ukazuje, že: *„produktivnost je realizace možností charakteristických pro člověka, tedy využití jeho sil.“¹⁰* Tyto síly chápe ve vztahu k něčemu. Jde např. o sílu rozumu nebo lásky, které pokud chybí, jsou nahrazovány využitím sil nad něčím, tzn. ovládním. Člověk by se tedy měl dostat skutečně do vztahu ke světu, přijímat ho takový jaký je, ale zároveň ho má prožívat, oživovat a obohacovat svými produktivními silami. Fromm vysvětluje, že vnější svět můžeme prožívat dvojím způsobem, tzn. 1. reproduktivně, tím, že přijímáme skutečnost a 2. generativně, tedy přijutím, oživením a přetvořením, tudíž vlastní iniciativou, aktivitou, účastí na světě. Každý člověk reaguje oběma způsoby, jen se liší od jiného jedince v rozdílu poměru. Fromm vysvětluje: *„produktivnost není sumou nebo kombinací schopností, ale něčím takovým, co vzniká z tohoto vzájemného účinku.“¹¹*

Produktivnost má také svůj předmět, který následně vzniká, a tím *„nejdůležitějším předmětem je člověk sám.“¹²* Člověk má tedy skrze produktivní život realizovat sám sebe. K dispozici má přitom prostředky jako produktivní lásku, myšlení a práci.

4.1.2. NEPRODUKTIVNÍ ORIENTACE

4.1.2.1. *Receptivní orientace*

„... člověk má pocit, že 'pramen všeho dobra' leží vně.“¹³

Tato orientace není zaměřena na vytváření vlastních sil, ale jde o závislost na druhých. Takoví lidé preferují spíše lásku od někoho místo dávání své lásky, věřící očekávají vše od boha ovšem bez svého přičinění, dále jde o pasivní přijímání informací místo aktivního přemýšlení. Jejich závislost na lidech se projevuje v tom, že neumí odporovat, musí jen souhlasit, aby se zavděčili, a tím si zajistili přízeň druhých. Jsou také závislí na autoritách, které za ně vše vyřeší. Pokud by se měli v něčem rozhodnout sami, sami vyprodukovat sílu k vyřešení problému, sami být plně odpovědní za své chování, za svůj život, byli by rázem ztraceni. Jsou tedy nesamostatní a stále závislí.

4.1.2.2. *Vykořisťovatelská orientace*

„Vykořisťovatelský typ nečeká, že něco dostane darem od jiných. Bere si to lstí nebo násilím.“¹⁴

Tento typ také předpokládá, že vše dobré leží vně, ale liší se ve svém přístupu. Narozdíl od receptivní orientace pasivně nečeká, ale zmocňuje se. V lásce je nejvíce přitahován člověkem, který už patří někomu jinému, v myšlení si opět přivlastňuje cizí myšlenky, přestože má dost svých vlastních tvůrčích schopností. I materiální věci raději odebírá jiným, přestože má dost peněz na to, aby si je koupil. Tedy nemá snahu sám tvořit, raději si bere. Vše se stává předmětem vykořisťování. Těmto lidem záleží jen na míře upotřebitelnosti.

4.1.2.3. Křečkovská orientace

„...jejich pocit bezpečí je založen na křečkování a spoření, jako hrozbu však pociťují, mají-li něco vydat.“¹⁵

Tito lidé pociťují vše jako vlastnictví. Chtějí jen brát, ale ze svého nevydat nic. Jsou lakomí jak v oblasti peněz, věcí, stejně tak i lásky, myšlenek a citů. Chtějí od ostatních získat co nejvíce, ale sami se bojí dávat. Nemají rádi změnu či něco nového, ale naopak potřebují mít vše pod dohledem. Zde se ukazuje i jejich láska k pořádku. Vše má své místo, svůj průběh, svůj řád. Změny, které přináší vnější svět, jsou pro ně nepřípustné. Nemají důvěru v nic nového, nejraději by zrušili kontakt s tímto vnějším světem, který se jim právě tímto zdá nebezpečný. Díky jejich přehnanému smyslu pro pořádek mají pocit alespoň částečného ovládnutí světa. Pocit bezpečí jim dává právě pořádek, vlastnictví a nepřístupnost.

4.1.2.4. Tržní orientace

„...se zakládá na považování sebe sama za zboží a na hodnocení člověka jako směnné hodnoty.“¹⁶

Tato orientace začala převládat až v novější době v souvislosti se změnou funkce trhu. Původní směna, při které se osobně setkávali výrobce a kupující na určitém místě, se proměnila. Trh je nyní mechanismem s abstraktní poptávkou. Tato nová funkce trhu má vliv i na jedince a možnou změnu jeho charakteru. Všichni se objevujeme na novém osobním trhu a chceme se prosadit. Člověk má zájem na své prodejnosti a podle toho je určen jeho úspěch. Jak říká Fromm: „*Anebo lépe řečeno, považuje sám sebe současně za prodáváče i za zboží.*“¹⁷ Tedy člověk sám musí zjišťovat po jakých osobnostních vlastnostech je právě poptávka. Musí tedy sledovat úspěšné lidi a napodobovat je. Pokud se mu to daří, cení si sám sebe. Jeho kritériem se namísto osobních kvalit a vlastností stal úspěch, který je ovšem velmi nejistý. Tedy i jeho sebevědomí je nejisté a závislé na ocenění druhých. Odcizuje se sám sobě.

5. LÁSKA

„Láska je spojení za podmínky zachování vlastní celosti, vlastní individuality.

Láska je aktivní silou v člověku.“¹⁸

V lásce dochází podle Fromma k významnému paradoxu: totiž, že dvě bytosti splynou v jedno, a přesto zůstávají každý sám sebou – dvěma různými jedinečnými osobnostmi. Také musí být splněna další podmínka, kterou je aktivita. Láska je projevem tvůrčí síly, jde o aktivní zájem o druhou osobu, její růst, ale zároveň i zájem o ostatní. Měli bychom se naučit především dávat něco ze svého, ze sebe. Nejedná se ovšem o vzdávání se něčeho bez poskytnutí protihodnoty. Musíme si zároveň zachovat své vlastní já. Dávání má být aktem vzájemné radosti, má být vyvážené s procesem přijímání. *„Dávat znamená učinit z druhého člověka též dárce a oba se pak podílejí o radost nad tím, co vyvolali v život.“¹⁹* Mezi lidmi tedy musí existovat produktivní vztah, který má jako své základní prvky péči, odpovědnost, úctu a znalost. Jedná se o péči, díky níž se staráme o život a růst toho, koho milujeme. Odpovědnost chápe jako schopnost být připraven „odpovídat“ na potřeby druhého, ať již tyto potřeby byli vysloveny či ne. Úctou myslí uvědomění si a respektování jedinečnosti každé osoby. A konečně znalost druhého člověka je základem pro všechny předchozí prvky. Avšak plného poznání můžeme dojít pouze až skrze lásku.

Schopnost k lásce také závisí na vlivu společnosti, do které jsme se narodili. Fromm poukazuje na to, že v naší společnosti nacházíme jen velmi málo opravdové lásky, že se v dnešní době jedná spíše o pseudolásku. *„Moderní člověk je odcizen sobě, ostatním lidem a přírodě.“²⁰* K tomuto odcizení dochází proto, že naše společnost nemá příznivý vliv na vývoj lásky. Tato společnost potřebuje lidi, kteří se cítí svobodně a nezávisle, ale přesto dělají to, co se od nich očekává. Fromm popisuje dnešní lidi a jejich vztah k lásce slovy: *„Automaty nemohou milovat.“²¹* Podmínka, kterou musíme splnit, abychom se naučili opravdové lásce, je začít u sebe a dokázat si cenit sami sebe.

5.1. RODIČOVSKÁ LÁSKA

5.1.1. LÁSKA MATEŘSKÁ

Po narození dítěte zažívá nejdříve pocit lásky založený na zkušenosti: jsem milován. A až později přichází na to, že i ono může něco dát, že může milovat. Lásky matky je ve své podstatě nepodmíněná. Jsme milováni už proto, že jsme matčiny děti. Její lásku si nemusíme nijak zasloužit, ale na druhou stranu ani nemůžeme ničím získat, pokud chybí. Matka by měla poskytnout dítěti pocit bezpečí, ale zároveň chtít, aby se dítě nakonec oddělilo a stalo se tak nezávislou jedinečnou osobností. Dále musí předat dítěti důležitou zkušenost, jedná se o pocit lásky k životu, radosti z toho být naživu.

5.1.2. LÁSKA OTCOVSKÁ

Postupně se dítě stává stále nezávislejším na matce a během dětství dostává na významu vztah k otci. Otec ukazuje dítěti cestu do světa zákonů, kázně, ale na druhou stranu také poznání a dobrodružství. Jeho láska je podmíněná, dítě si ji musí nějak zasloužit nebo ji ztratí, pokud nesplní otcova očekávání. On by měl vést dítě tak, aby se naučilo potýkat s problémy v dané společnosti, ale zároveň také musí rozvíjet jeho schopnosti.

„Nakonec se dozrálý člověk dostane do stadia, kdy je sám sobě matkou a otcem. Má jakoby mateřské a otcovské vědomí.“²²

5.2. BRATRSKÁ LÁSKA

Tato láska je podle Ericha Fromma nejzákladnějším druhem. Jedná se o lásku ke všem lidem. *„Bratrská láska je založena na zkušenosti, že všichni jedno jsme.“²³* Je proto třeba dostat se k našemu jádru a uvědomit si naši identitu se všemi ostatními lidmi. Jedná se o lásku mezi sobě rovnými. Nesmíme tedy dělat rozdíly v inteligenci či schopnostech některých lidí, i když si je plně uvědomujeme. Jde o to, že svou podstatou jsou to lidé stejně jako my. Počátkem této lásky je láska k bezmocným, chudým nebo cizím, tzn. láska k těm, kteří neslouží našim cílům.

5.3. EROTICKÁ LÁSKA

Tato láska je omezena pouze na osobu, kterou miluji. Fromm popisuje tuto lásku slovy: „*Je to touha po úplném splynutí, po spojení s druhým člověkem.*“²⁴ Někdy se ale láska zaměňuje se zamilovaností, která nakonec ústí do rozpadu vztahu a touze po něčem novém. Také je dáván přílišný význam pohlavní touze, která se ztrácí po aktu spojení, chybí-li zralá láska. Pohlavní touha vyplývá z této pravé lásky a ne naopak, tzn. že by pohlavní touha byla základem pro zralou lásku. Erotická láska je taková, která prostupuje oba jedince, ale zároveň také je v ní láska k ostatním lidem i k životu vůbec.

5.4. SEBELÁSKA

Je třeba dobře rozlišovat mezi dvěma často zaměňovanými pojmy: sebeláska a sobeckost. Láska k sobě je pochopením sebe samého, uznáním své jedinečnosti. Je spjata s láskou k ostatním. „*Je-li člověk schopen tvůrčí lásky, miluje i sebe; může-li milovat jen jiné, nemůže milovat vůbec.*“²⁵

Sobekost je naproti tomu charakterizována zájmem jen o sebe. Takový člověk hledá, co by mohl získat, aniž by musel něco dát. Hledá užitek, nezajímají ho potřeby druhých. V sobeckosti není láska k druhým, ale ani k sobě samému.

5.5. LÁSKA K BOHU

Tato láska je totéž, co víra v boha. Bůh je bezejmenný a člověk neví, co přesně je. Může jen říci, co není. Láska k bohu je spjata s láskou k druhým. „*Povaha jeho lásky k bohu odpovídá povaze jeho lásky k lidem.*“²⁶ Důraz se klade jak na správnost myšlení, tak i na správnost jednání. Je třeba rozlišovat racionální a iracionální víru. Racionální víra je taková, kdy věříme především ve svoji vlastní tvůrčí sílu. Naše činnost vychází z nás. Pokud něco děláme, nějak se chováme, tak jen kvůli sobě, svému přesvědčení a ne pro někoho jiného. Iracionální víra je naopak založena na podřízení se moci či iracionální autoritě. Láska k bohu by měla být racionální, vycházet z nás a být tu pro nás.

6. BIOFILIE VERSUS NEKROFILIE

Fromm používá tyto dva pojmy jako výraz absolutního protikladu. Biofilií je zde míněna láska k životu, tvoření, růstu apod. Naopak nekrofilie označuje tzv. lásku ke smrti, ke všemu, co je neživé, mechanické, strnulé, bez vývoje. Je nutné popsat jejich charakteristické rysy zvláště kvůli utvoření komplexní představy o každé z nich. U většiny lidí jsou zastoupeny obě orientace. Zároveň se však u některých osob nemusí projevovat naprosto všechny rysy. Záleží také na poměru, v jakém jsou tyto orientace vůči sobě. Tak například jistý člověk může vykazovat v určité míře některé z nekrofilních rysů, ale je schopen být zároveň tvořivou osobností.

Obě orientace potřebují ke svému vzniku určité podmínky. Podle Fromma je pro rozvoj biofilie u člověka především zapotřebí, aby děti byly obklopeny lidmi, kteří milují život. Je důležité povzbuzovat je, chovat se k nim vřele, podněcovat jejich citový vztah k druhým lidem a hlavně ponechat jim dostatečný prostor pro svobodné jednání. Jejich život má být jakýmsi projevem radosti.

Naproti tomu existují i podmínky, které podporují vývoj nekrofilie. Jedná se o vliv lidí, kteří mají rádi smrt spíše než život, svoji autoritu staví na pocitu strachu a preferují někdy až mechanický pořádek.

Pokud se jedná o sociální podmínky, ty jsou také založeny na těchto principech. Není možný rozvoj biofilní orientace tam, kde lidé strádají, kde mají jen stěží uspokojené základní potřeby nebo např. ve válkách, kde se bojí o vlastní život. Další podmínkou je odstranění nespravedlnosti. Fromm tím myslí vykořisťování jedné třídy druhou, ale také situace, ve kterých člověk přestal být cílem sám sobě a stal se prostředkem k plnění cílů někoho jiného. Dále musí být ve společnosti samozřejmě svoboda, kterou chápe jako svobodu „k“ něčemu, je to: „*svoboda tvořit a stavět, obdivovat se a riskovat.*“²⁷ Chce, aby každý z nás měl možnost „*být aktivním a odpovědným členem společnosti.*“²⁸ Tím navrhuje i zacházení s lidmi jako s věcmi, stroji, které jen bezhlavě plní příkazy

a zůstávají dál průměrnými, nekonfliktními lidmi, kteří se nesnaží vyvíjet vlastní tvůrčí aktivity.

6.1. BIOFILNÍ ORIENTACE

„...je láska k životu a ke všemu živému – je to touha po růstu...“²⁹

Fromm chápe podstatu této orientace v prožívání lásky ke všemu, co je živé, co vykazuje určitý růst, rozvoj k něčemu novému. Takový člověk se snaží tvořit a přitom uplatňovat svoji lásku k životu. Jedná se o celkový způsob bytí, vyjadřuje se v celém člověku, v jeho postoji k životu. Snaží se zachovávat a podporovat život a staví se do opozice proti smrti. Dalším projevem je tendence spojovat se, sjednocovat, růst ve společenství ostatních. Jako příklad můžeme uvést spojení muže a ženy, které dává možnost vzniku dalšího života. Totéž platí i u jiných organismů. Tato tendence je vlastní všemu živému, je naší součástí.

Člověk s biofilní orientací má velkou chuť do života, kterou přenáší do veškerého svého projevu, jednání a vztahu. Má tendenci tvořit něco nového, snaží se prožívat dobrodružství namísto lpění na jistotách a bezpečí. Jeho jednání je projevem radosti, nadšení a upřímnosti. Svůj pozitivní vztah k životu může do určité míry přenášet i na jiné a to díky schopnosti zaujmout. Při rozhovoru dokáže i z obyčejného námětu udělat velmi zajímavou diskusi. Jedná se tedy o dialog, v němž se projevuje jeho zájem a vztah k ostatním. Jeho postoj k životu může být pro ostatní inspirací.

Fromm zastává názor, že: *„člověk je biologicky vybaven schopností k biofilii, psychologicky však má alternativní možnost nekrofilie.“³⁰*

6.2. NEKROFILNÍ ORIENTACE

„...je to vášeň měnit živé v něco neživého, ničit pro ničení samo. Je to vášeň k destrukci živoucích organismů a struktur.“³¹

Fromm zde chápe nekrofilii jako stav, jehož podstatu tvoří tendence směřující proti životu. Tento postoj se může projevovat různým způsobem. Člověk s takovou orientací může být přitahován vším, co je mrtvé. Tito lidé také rádi mluví o nemocech, pohřbech apod. Z toho také vyplývá jejich orientace směrem zpět, k minulosti. Žijí tím, co bylo, namísto toho, aby plánovali do budoucna nebo se snažili o nějaký vývoj svého nynějšího života. Budoucnosti se bojí, jelikož by mohla představovat nějaký zvrat, je nepředvídatelná a nekontrolovatelná. Minulost pro ně naopak představuje potřebnou jistotu a řád.

Dalším projevem tohoto charakteru je záliba v použití síly, kterou si dokazují „moc přeměnit člověka na mrtvolu.“³² Tato síla je založena na pocitu schopnosti mít nad někým převahu, někoho zabít, nebo ho „jen“ přeměnit ve věc, kterou lze ovládat, manipulovat s ní. Nejslastnějším pocitem je pro ně brát život, ničit jej. Ostatní lidi posuzují podle toho, zda jsou mocnými, tzn. těmi, kteří ovládají anebo naopak zda jsou ovládanými, kterými opovrhují. Jako příklad je možné uvést osoby vůdců jako byli Stalin nebo Hitler. Jejich touha mít moc, ovládat a ničit byla zřejmá.

Dalším typickým znakem je láska ke všemu, co je mechanické, neživé. Vše prožívají jako vlastnictví věci. Vztah si utvoří jen k tomu, co mohou ovládat, a tak se lidé nebo např. zvířata stávají ve vztahu k nim pouze stroji, věcmi. Potřebují si udržovat kontrolu nad něčím, a tím si upevňují své přesvědčení o vlastní síle, moci. Zároveň roste jejich zájem o vše, co je umělé, dobře ovladatelné a co se vyznačuje určitou rychlostí. Autor zde uvádí, pravděpodobně z určité neznalosti tohoto prostředí nebo neinformovanosti o kvalitě vztahů lidí v této oblasti, jako další rys lásku k technice, kterou lidé rádi využívají pro ulehčení svého života. Vymýšlí stroje, které po zapnutí knoflíku budou dělat, co chtějí. Takovým příkladem může být člověk, který

místo procházky v přírodě, v lese, raději volí projížďku autem, aby se nemusel namáhat či snad unavit. Lépe řečeno, aby nemusel být nějak aktivní. Jeho zájem o život už je nahrazen zájmem o vše neživé, mechanické. To ovšem nemusí být platné vždy a pro všechny. Každý z nás v určité míře tyto mechanické stroje využívá, jelikož jsou součástí dnešní doby. Existují také lidé, kteří přestože se velmi zajímají o technické vymoženosti dnešní doby a zabývají se podrobně tímto oborem nebo v této činnosti našli své hobby, mohou přesto projevat velmi produktivní a ke světu se vztahující orientaci.

Fromm uvádí, že tito lidé milují tmavé barvy a mají výrazný odpor k zářivým, světlým barvám. Dále se cítí dobře ve tmě, přitahuje je noc. Což je vyjádřením jejich strachu z života a lásky k neživému.

Nekrofilní lidé mají také často se opakující sny, ve kterých se objevují motivy zabití, mrtvoly, špína, zápach, smrt apod.

Jejich jednání a vystupování působí chladně a neživě. Neumí prezentovat svoji myšlenku zajímavě, jejich posluchač je unaven, znuděn. I toto vyjadřování musí mít nutný řád, a tak řeč vyznívá pedanticky. Nevkládají do projevu emoce, radost, s výjimkou konverzace o smrti, pohřbech apod., kdy rázem ožijí. S tím souvisí i jejich vyjadřování smíchu, které je neupřímné, chybí mu opravdovost a radost.

Fromm poukazuje na to, že i dnešní člověk vykazuje rysy nekrofilie tím, že: *„odvrací svůj zájem od života, ... všechno mění ve věci, včetně sebe samého a projevů svých lidských schopností, ... i schopnosti lásky.“*³³ Tím se stává ze světa života svět neživého, kde se lidé pomalu stávají podobným robotům. Vytrácí se jejich zájem o živý svět, člověka, přírodu.

7. NARCISMUS

Erich Fromm tento pojem převzal od S. Freuda, který však tento koncept zúžil pouze v souvislosti se svojí teorií libida. Podle něj je původní stav člověka tzv. primární narcismus, kdy dítě nemá žádné vztahy k okolnímu světu, a tudíž jedinou jeho skutečností je ono samo a jeho potřeby. Fromm pokračuje v linii Freudova myšlení. Také zastává názor, že u každého jedince existuje určité narcistické jádro, které nemůže být nikdy zrušeno. Vždy záleží na míře narcismu osobnosti, a tudíž se můžeme setkat s jeho zdravými formami až po psychické choroby.

7.1. INDIVIDUÁLNÍ NARCISMUS

Narcismus má své kladné i záporné stránky. Z pohledu biologického přežití jedince je nutné, aby přikládal sobě větší význam než komukoli jinému. Díky této energii vynaložené pro sebe samého může čerpat síly na obranu proti druhým, možnost pracovat pro svoji obživu či hájit svá stanoviska a své zájmy. Fromm říká: „*Příroda vybavila člověka velkou mírou narcismu, aby ho uschopnila k tomu, co je nutné pro zachování života.*“³⁴ Touto schopností podle autora máme vykompenzované nedostatečně vyvinuté instinkty jak je tomu u zvířat. Narcismus tedy plní funkci biologickou.

V protikladu k pozitivní stránce narcismu existuje však i negativní aspekt, a to ten, že určitý stupeň narcismu je už zároveň v rozporu se zachováním života. Tedy v situaci, kdy se jedinec orientuje výlučně na sebe a nemá potřebu spojovat se s ostatními. Člověk však může přežít jen za podmínky, že je součástí společenství, skupiny. Jedinec sám není schopen přežít dlouho. Potřebuje pro svůj život druhé a oni zase jeho. Každý je ve skupině nějak prospěšný. Pokud se ovšem jedinec postaví proti společnosti, skupině, začne být lhostejným k ostatním lidem, staví se do rozporu se svojí přirozeností – potřebou utvářet vztahy s lidmi.

Podle Fromma je možné tento paradoxní závěr o potřebě a zároveň ohrožení narcismem vyřešit zachováním jeho optimálního poměru. Je tedy nutné ho redukovat na míru sloužící k zachování života zároveň ve spojitosti s udržáním sociální kooperace.

Narcistický člověk je tedy zahleděn sám do sebe a zároveň projevuje spokojenost se sebou samým. Zajímá se pouze o to, co řekl on, ale názory ostatních neposlouchá. S tím také souvisí jeho neschopnost snášet kritiku, na kterou reaguje hněvem nebo prožívá deprese. Cítí se chováním druhého uražen a není ochoten přiznat svoji chybu. Zde si uvědomí svoji osamocenost ke světu a strach, jelikož jeho narcismus byl zraněn. Bylo tedy ohroženo jeho sebezpečování, díky kterému se právě brání strachu. Jelikož nemá zájem o svět a světem se stává sám v sobě, je pro něj neúnosné, když mu někdo jeho jistotu podlomí kritikou. V určité fázi hněv přechází až do depresivních stavů úzkosti.

Narcismus se může projevovat v různých podobách. Je možné najít například narcismus v postoji k vlastnímu tělu. Jedná se o člověka, který se zabývá pouze svým tělem, svoji krásou, svým vystupováním. Určitým protikladem je člověk, který se ustavičně zaobírá sebou samým, ovšem ze stránky své nedostatečnosti, sebeobviňováním, hledáním svých chyb. Společným znakem narcismu je pro obě osoby zabývání se sebou samým, a s tím spojená ztráta zájmu o vnější svět.

Dalším faktorem ovlivňujícím narcismus je schopnost přilnutí ke všemu, co je s těmito lidmi spojeno. Takovými objekty se stávají jejich postoje, jejich myšlenky, stejně tak i jejich bohatství, majetek, ale i jejich děti. Takoví rodiče věří, že právě jejich děti jsou ve všem nejlepší. Podobně se tito lidé chovají i v partnerském vztahu. Vzájemně se obdivují, jelikož pro jednoho se stal ten druhý součástí jeho narcistické dokonalosti.

Absolutní narcismus se projevuje tím, že osoba už zničila všechny vazby k vnějšímu světu a stala se pro sebe vším, stala se sobě „bohem i světem“. Zároveň je však sama a také má strach, který je ovšem vyvažován tím, že se přeceňuje. Ona je vše a je nejlepší. Proto nesmí být nijak kritizována, zpochybňována její osoba, jinak se znovuobjeví její skrytý strach a také destruktivní chování.

7.2. SKUPINOVÝ NARCISMUS

Jedná se o typ narcismu, kde je jedinec nahrazen skupinou, tzn. že středem zájmu se stal např. klan, národ, náboženství, rasa, politická strana apod. Existuje zde sociální funkce, která je obdobou funkce biologické u individuálního narcismu. Ta předpokládá, že pro udržení určité skupiny je potřeba, aby do ní její členové vkládali energii, tudíž že pro ně tato skupina musí být velmi důležitá. Člověk je pyšný, že může být členem právě této skupiny, která je prezentována jako ta nejlepší. Jde o nutný narcistický pocit nadřazenosti, převahy nad ostatními skupinami. Cítí se lepší než všichni ostatní. Myslí si, že jejich víra, jejich názory, myšlenky jsou ty jediné pravdivé.

Fromm říká, že „*skupina jako celek potřebuje skupinový narcismus, aby se udržela při životě.*“³⁵ Bude se tedy snažit o jeho posílení, podporu celkového narcistického myšlení, o utvrzení své pravdy ve všech členech skupiny. Všechny tyto faktory mohou vést k boji mezi skupinami, jako např. bílí proti černým, katolíci proti protestantům, státy proti jiným státům atd. Z dějin vidíme jasně, že takové války skutečně probíhaly poměrně ve velkém množství a například Hitler uměl velmi dobře přesvědčit německý národ o výjimečnosti, nadřazenosti jeho rasy. Lidem chybí objektivnost, schopnost kritického myšlení a také pravý vhled do skutečnosti. Jejich přání, touhy, uspokojení sounáležitosti ve skupině jim zabraňuje vidět všechny faktory, spojitosti a celkovou situaci. Berou v úvahu pouze to, co chtějí, co se hodí pro utvrzení jejich přesvědčení.

Nezbytnou součástí každé narcistické skupiny je postava vůdce, který je všemi bezmezně obdivován. U vůdce musí být především velmi rozvinut jeho individuální narcismus. Fromm podotýká, že vůdce „*je přesvědčen o své velikosti a nemá o sobě naprosto žádné pochybnosti.*“³⁶ Čím je větší jeho narcismus, tím více může zapůsobit na celou skupinu.

7.3. PŘEKONÁNÍ NARCISMU

„Cílem každého člověka je překonat vlastní narcismus.“³⁷

Podle Fromma je nutné, aby každý člověk zanechal svých narcistických představ a uvědomil si opravdovou skutečnost, tzn. že není možné, aby on byl jediný nejlepší a vše okolo špatné. Potom opět najde vztah ke světu, ke všem ostatním. Je třeba, abychom začali mít rádi i ty, jež jsou od nás odlišní, jež jsou např. součástí jiné skupiny. Je tedy zapotřebí tzv. bratrské lásky, za kterou Fromm považuje tu, kde se lidé cítí sobě rovni, lásku člověka k člověku bez ohledu na odlišnosti, nedokonalosti, rozdíly.

Jako jednu z možných variant, jak zamezit narcismu, vidí myšlenku nahrazení termínu národ, rasa, náboženská skupina apod. za pojem lidstvo. To by mělo společné cíle a především spojilo by se k jejich uskutečňování. Přes všechny zřejmé rozdíly mezi lidmi by bylo na prvním místě uvědomění, že všichni tvoříme stejnou část této obrovské skupiny.

Pokus o překonání narcismu člověka by měl být podporován humanistickou orientací. V praxi by to znamenalo, že bychom měli učit děti objektivnosti, kritickému myšlení, pohledu na skutečnost jaká je, schopnosti přijímat realitu. Dále zmenšovat a více tolerovat rozdíly mezi lidmi. Člověk si proto musí uvědomit, že všichni jsme součástí toho, co lidstvo bylo, je i bude. Je zapotřebí naší energie k překonání narcismu, naší vůle chtít tuto změnu.

„Člověk může být lidským jedině v klimatu, v němž může očekávat, že on a jeho děti budou žít a že zažijí příští rok a ještě mnoho roků dalších.“³⁸

8. SVOBODA

„...úsilí o svobodu je lidské přirozenosti vrozené, a i když může být korumpováno a potlačováno, má tendenci prosazovat se znovu a znovu.“³⁹

Pojem svobody je pro Fromma velmi důležitý. Je to jediný způsob, nutná podmínka k tomu, aby člověk mohl opravdově prožít svůj život, tedy plně být. Bohužel problematika tohoto pojmu je značně složitá. Přestože si většina lidí myslí, že prožívají život svobodně, už dávno si zvolili raději nějakou náhradní cestu, na které se nechávají vést a kde nemusí sami brát zodpovědnost za své činy.

Fromm dělí svobodu dialekticky. První nazývá negativní svobodou, tzv. svobodou „od“ a jejím opakem ustanovuje kladnou svobodu směrem „k“. Negativní svobodu lze nejlépe pozorovat v průběhu dějin, kdy se lidé neustále chtěli osvobodit od nějakých pout, např. politických, ekonomických nebo náboženských. Zároveň však jejich cílem mělo být směřování k svobodné, tvořivé a jedinečné individualitě. Svoboda od něčeho nemá být naším konečným cílem, ale začátkem pro další vývoj ke kladné svobodě.

Přestože se člověk během vývoje dokázal osvobodit od různých systémů, které ho omezovaly, nedokázal se s tímto novým stavem vypořádat a stal se izolovaným, bezmocným. *„Jedinec byl ponechán sám sobě; vše bylo závislé na jeho vlastním úsilí, ne na jistotě jeho tradičního postavení.“⁴⁰* Najednou je to on, kdo musí vzít všechna rozhodnutí do svých rukou, kdo musí začít přemýšlet, kterým směrem se dát a jak se o sebe postarat. Má možnost nakládat s životem podle svých nejlepších úmyslů, ale realizace se zdá být poněkud obtížná. Člověk je plný obav. V této získané svobodě je tedy nutné vidět jak pozitivní získání pocitu nezávislosti, osvobození se od pout středověké společnosti, tak současně i nové pocity nejistoty a izolovanosti. Člověk neví, co si počít s touto svobodou. Vymanil se z původního strukturovaného celku, ve kterém měl své nesporné místo, svůj daný směr života. Také nechápe, kam se ztratily ty pro něj tak nutné jistoty. Je plný úzkosti, jelikož se rozpadl onen středověký svět, v němž *„se navzdory mnohým nebezpečím cítil být bezpečným a jistým.“⁴¹* Člověk si neví rady, není schopen unést tak velkou zodpovědnost

jakou je vzít život do svých rukou a snažit se o realizaci své individuality, a tak si vytváří různé další možnosti, nové únikové cesty. A zároveň stále zůstává u oné negativní svobody, svobody „od“. Všeobecně se lidé bojí nezávislosti, možnosti zodpovídat za své jednání, a proto si vytváří různé authority, idoly, bohy, kterým opět odevzdají získanou svobodu. Avšak dějiny samy ukazují, že člověk se opravdu stále snaží bojovat za svobodu, že je tento postoj součástí jeho přirozenosti.

V dnešní době se ovšem objevují i jiné faktory ovlivňující pocit osamocení a bezmocnosti. Především se změnil náš postoj k ostatním lidem. Lidské vztahy začínají vykazovat jiné rozměry a to směrem k manipulaci. Odcizení se projevuje právě v kvalitě těchto vztahů. Někteří lidé posuzují ostatní podle míry užitečnosti, jakou pro ně mohou mít. I pracovní poměr získal novou podobu. Zaměstnanec i zaměstnavatel se pro sebe stávají nástroji pro dosažení svých cílů. Oběma jde pouze o zisk. Práce ztratila tvůrčí podobu a stala se mechanickou záležitostí.

Zároveň se podle Fromma změnil i postoj jedince k sobě samému. Člověk se k sobě začíná chovat jako ke zboží. Snaží se nabídnout své kvality a to nejlépe za co nejvyšší cenu. Chce být takovým, jakým je momentálně žádané, aby člověk byl. Tato moderní doba a nová svoboda tedy s sebou opravdu přináší i negativní aspekty, ať už se jedná o izolovanost a nejistotu nebo fakt, že člověk se stává zmateným a bezmocným. To potvrzuje i hojně se vyskytující negativní svoboda, kdy se člověk uchyluje do nových vazeb namísto hledání možností rozvoje svobody „k“, která jediná pomáhá dávat našemu životu smysl a směr a o kterou jako jedinou bychom měli ve svém životě usilovat.

Jedná se o svobodu, která nás „*uschopní realizovat své vlastní individuální Já, mít důvěru v sebe sama a v život.*“⁴² Fromm věří, že člověk je schopen k této pozitivní svobodě dojít, že má možnost vymanit se z pocitu osamělosti a izolace. Cesta k této opravdové svobodě je založena na seberealizaci. Jako realizaci sebe sama chápe aktivní vyjadřování myšlenek, intelektuálních i citových schopností. Jde o to uskutečňovat svůj život svými silami, svojí aktivitou. Dalším prvkem, kterého je ovšem ještě zapotřebí,

je spontaneita. Ta je vyjadřována vším, co člověk dělá ze svého svobodného JÁ, ze své vlastní svobodné vůle. Nejlepší příklad spontánního chování můžeme pozorovat u malých dětí, které jsou schopny přímo projevit své myšlenky i city. Podmínkou pozitivní svobody je tedy spontánní aktivita, kterou opět nacházíme ve vztahu ke světu, k ostatním lidem, i k sobě samým, a tak překračujeme pocit osamocení a izolovanosti. K tomu všemu je zapotřebí láska, ve které zároveň zůstáváme každý jedinečnou osobností, dvěma různými individui. Další složkou je práce, ale ve smyslu tvoření a přibližování se přírodě. Je pravým opakem práce, kterou můžeme pozorovat v dnešní době, kdy se stává neosobní, jen rutinní záležitostí, nutností pro zajištění potřeb. Pochopením obou součástí nově získané svobody – individuality, ale také osamělosti – můžeme začít s realizací první a obranou proti druhé. Fromm nám ukazuje možnost, jak dojít k pochopení a uskutečnění pozitivní svobody a uvědomit si, že „síla JÁ je v jeho aktivitě.“⁴³ Pak zmizí pocit osamocení, izolovanosti, zmatku a my začneme prožívat svět, najdeme své místo, ony nutné jistoty a smysl našeho života. Staneme se součástí celku světa, a to především díky projevení své individuality, svého svobodného JÁ.

Člověk má tedy ve svém procesu růstu svobody podle autora na výběr. Buď se stane podle své přirozenosti svobodným, tvořivým, prací a láskou se ke světu vyjadřujícím individuem, nebo se uchýlí k jistotám představujícím další pouta a vzdálení se od své jedinečnosti, individuality výměnou za poskytnutí bezpečí. Druhá možnost si však žádá zřeknutí se části své svobody a poskytnutí ji jiné osobě, což také může být řešením, jak se zbavit pocitu osamělosti a úzkosti. Člověk pak ale přestane být cílem sám pro sebe a může se stát prostředkem k uskutečnění cílů někoho jiného. Ztratí tu tak dlouho hledanou nezávislost a uchyluje se k tzv. mechanismům úniku.

Toto je následek faktu, že člověk nemůže unést pocit izolovanosti, který s sebou tato nová svoboda přináší. Vždyť člověk přirozeně musí utvářet vztahy i s ostatními lidmi. Izolace od nich je pro něj nesnesitelná, a proto hledá nové cesty, jak si znovu vytvořit vztah k lidem. Je součástí jeho přirozenosti být ve vztahu k okolnímu světu. Díky této síle si uvědomuje potřebu druhých, chce

překonávat co nejsnadněji a nejrychleji své osamocení, a tak si vytváří ony mechanismy úniku, díky nimž si udržuje alespoň nějaký kontakt se světem. Je to druhá cesta, kterou volí ti, jež nejsou schopni dojít k oné jediné správné pozitivní svobodě.

8.1. MECHANISMY ÚNIKU

Tímto termínem chce Fromm poukázat na problematiku spojenou s nově získanou svobodou, která nám bohužel současně poskytuje pocit nejistoty a osamělosti jedince. Tyto mechanismy jsou pro nás druhou cestou, jinou variantou, možností jít určitým směrem, který si volíme namísto oné pozitivní svobody. Tato cesta je volbou opětovného se vzdání svobody, vytvoření mezery mezi světem a člověkem. Člověk se vzdává své individuality a tvořivé aktivity. Jedná se o vzdálení pozitivní svobodě, možnosti opravdově realizovat své JÁ. Je to jen nepovedená náhrada, únik z úzkosti a ze zmatku.

8.1.1. AUTORITÁŘSTVÍ

„...tendence vzdát se nezávislosti svého individuálního JÁ, sloučit je s někým nebo s něčím mimo sebe sama, a tak získat sílu, která jeho vlastnímu JÁ chybí.“⁴⁴

Jde o jedno z řešení, kterým se bráníme proti své nesnesitelné osamocení. Výraznějšími formami této tendence je snaha o ovládnutí nebo podřízenost, tzn. sadismus či masochismus.

Masochismus se projevuje v pocitech méněcennosti, slabosti, podřízenosti, bezvýznamnosti. Takoví lidé se podceňují, hledají své nedostatky, jejich sebekritika je neobjektivně vysoká. Mají neustálou potřebu být na někom závislí, chtějí, aby za ně někdo rozhodoval a pomáhal jim zvládnout pro ně neřešitelné situace. Jenže tato cesta je jen dalším krokem k nesvobodě, k závislosti. Člověk se tak vzdává sám sebe, vzdaluje se uskutečnění svého individuálního JÁ. Podřizovat se někomu se pro takové lidi stává životním

postojem. Jsou zaměřeni sami proti sobě. Často jsou však tyto projevy racionalizovány, a tak je závislost prezentována jako obětavá láska, pocity méněcennosti např. jako skromnost.

Je ovšem třeba vidět i další stránku masochismu, ve které jde o „*úsilí stát se částí většího a mocnějšího celku mimo sebe sama, ponořit se do něho a podílet se na něm.*“⁴⁵ Tak se člověk stává součástí něčeho pro něj tak úžasného a mocného, podílí se na této obrovské síle. Nemusí tedy už nést to velké břemeno a nechává za sebe rozhodovat nějakou autoritu nebo například boha. Dobrovolně se vzdává zodpovědnosti, přenáší ji na někoho jiného. V této možnosti být částí něčeho mocného nachází odpověď na své otázky o smyslu života. Pro něj se vše vyřešilo tím, že konečně získal své místo. Ví, kam patří. Může prožívat pocit bezpečí.

Existuje i určitý druh tzv. masochistické perverze, kdy má člověk vědomě potřebu stát se ovládaným, trpět. Může také toužit po tom být ponižován morálně, cítit se bezvýznamným. Na masochistické perverzi lze vidět, jak se člověk chce zbavit svého JÁ fyzicky, jde o sexuální uvolnění napětí. Oproti tomu morální masochismus se projevuje tak, že člověk jde psychicky sám proti sobě, proti pravým cílům, kterých by měl dosáhnout. Staví se do opozice proti vlastnímu JÁ. Obě tendence mají společný rys, a to zapomenout na své JÁ.

Opakem masochistické orientace je sadismus. Sadistické osoby mají sklony k poroučení, nadřizenosti, chtějí mít nad jinými neomezenou moc. Je pro ně podstatné využívat druhé jako prostředky k uspokojení vlastních cílů. Existuje i jiný druh sadismu, ve kterém je podstatné způsobit druhému utrpení. Co je však důležité si uvědomit, že sadistický člověk je přesto všechno velmi závislý na svém objektu. „*Požitek z úplného ovládnání jiného člověka nebo jiných živých objektů je pravou podstatou sadistického pudu.*“⁴⁶ Jedná se o velkou závislost, nutnou potřebu nějakého objektu, kterého je možno ovládat. Pokud by totiž takovou osobu nenašel, neměl by na kom uplatňovat svůj sadistický postoj. Dokonce si může i myslet, že tento objekt má rád, ale doopravdy jde jen o blahý pocit z moci ovládat, být pánem. Snaží se udržet

si tohoto člověka třeba tím, že mu kupuje různé dárky, projevuje přehnaný zájem apod. Tak se snaží racionálně odůvodnit své chování, aby zastínil vědomí, že by utrpěl velkou ztrátu, kdyby jeho objekt zmizel.

Přestože se oba jeví na první pohled jako absolutně protikladné charaktery, ve skutečnosti však mají stejnou základní potřebu. Tak se sadista i masochista vzájemně stávají na sobě velmi závislí, a tím utíkají od své osamocení, pocitu bezmocnosti. Chtějí se zbavit toho nového, pro ně tak těžkého pocitu svobody. Fromm tento stav nazývá symbiózou. Jde podle něj o „*spojení jednoho individuálního JÁ s jiným JÁ tak, že oba vlastní integritu ztrácejí a učiní se úplně závislími jeden na druhém.*“⁴⁷ Tento vztah vysvětluje vzájemnou spojitost mezi sadistickými a masochistickými sklony. Autor uvádí, že oba rysy můžeme pravděpodobně najít u každého, aniž by se muselo jednat o neurotické lidi. Nejčastějším projevem je závislost na nějaké autoritě, touha nechat zodpovědnost na někom jiném.

Fromm také volí místo pojmu sadomasochistický charakter raději označení autoritářský charakter. První je podle něj spojován většinou s perversí a neurózou. Objasňuje právo použít tento pojem takto: „*sadomasochistického člověka charakterizuje vždy jeho postoj k autoritě. Miluje autoritu a má sklon se jí podřídít. Současně však chce být autoritou a podřídít si druhé.*“⁴⁸ A tak i sadista, který usiluje o moc nad někým, pociťuje potřebu mít nad sebou ještě někoho, komu by se mohl podrobit on, kdo má ještě větší moc než on sám. Může jít např. o boha, přírodu, minulost, osud apod. Podle něj je jimi náš život určován a nelze jinak než se podřídít.

Důležitým znakem tohoto charakteru je jeho postoj k moci, která rozděluje lidi na mocné a bezmocné. Dále rád vytváří podmínky, které nějakým způsobem omezují jedince. Typickým znakem je tedy závislost. Tento postoj zároveň vůbec nedává prostor pro pojem rovnosti. Jedinými možnými stavy jsou nadřícenost a podřícenost.

8.1.2. DESTRUKTIVITA

„...je únik z neprožívaného světa.“⁴⁹

Podstatným rysem je zde opět tendence uniknout od osamocnosti, která je ovšem spojena s pocitem úzkosti. Jedinec má potřebu něco kompletně zničit, nadobro odstranit. Svoji bezmocnost vzhledem k okolnímu světu kompenzuje tím, že se snaží jej zničit a stát se tak mocným, nepřekonatelným. Strach ze světa, z jeho síly, moci a velikosti, nahrazuje snahou o jeho destrukci. Pokouší se tak snížit možnosti ohrožení zvenčí. Destruktivita umožňuje oproti autoritářství nezávislost na svém objektu. Její snahy jsou tak silné, že je schopna si vždy nějaký objekt najít. A pokud se z nějakého důvodu nepodaří najít jiné osoby, které se stanou předmětem jeho destruktivity, je schopen se tímto objektem stát i on sám. Tak může dojít k sebepoškozování a v nejkrajnějším případě i k pokusu o sebevraždu.

Dalšími vlivy, které působí na tuto tendenci, jsou pocit úzkosti a zmaření životních plánů. Jedná se tedy o reakci na ohrožení určitých zájmů jako např. materiálních nebo emocionálních. Destruktivita se tak obrací proti těm, kteří toto ohrožení představují. Úzkost může také vyplývat z pocitu stálého ohrožení okolním světem. Na druhé straně zkřížení životních plánů se stane příčinnou nedostatku vnitřní jistoty, spontaneity, uskutečňování svých emocionálních nebo intelektuálních možností. Blok vůči světu zůstává. Míra destruktivity je v každém člověku jiná stejně tak jako v různých společenských skupinách. Fromm říká: „Zdá se mi, že stupeň destruktivity u jednotlivých lidí je poměrný ke stupni, v jakém je omezována jejich životní rozpínavost.“⁵⁰ Je zde míněno popírání přirozené schopnosti člověka k růstu, tvůrčí aktivitě, díky nimž je možno dojít k plnému uskutečnění života, vnitřní dynamičnosti. V tomto případě energie, která měla být využita k uskutečnění vlastního JÁ, se proměňuje na energii, která se projevuje destrukcí. Tedy nemohu-li tvořit, energii, kterou v sobě mám, musím převést do jiné sféry, a tou je ničení. Z toho vyplývá, že čím více uskutečňujeme vlastní život, tím méně jsme ohroženi silou destruktivity. A naopak, jestliže nejsme schopni být svobodnými a tvořivými,

tím více se v nás projevuje pud ničení. Tedy společenské podmínky, které umožňují potlačování života, jsou příčinami vzniku destruktivních vášní.

8.1.3. AUTOMAT KONFORMITY

„...jedinec přestane být sám sebou, vnitřně si osvojí model osobnosti, který mu nabízejí kulturní vzory, a proto se stane přesně takovým, jako jsou ostatní a jak to od něho očekávají.“⁵¹

Touto cestou zmizí rozpor mezi vlastním JÁ člověka a okolním světem, a tím i pocit osamělosti a bezmocnosti. Pocit bezpečí si vyžádal ztrátu vlastního, jedinečného JÁ a spodobnění se s obrovským počtem lidí, kteří se také rozhodli stát se těmito stejnými, poslušnými automaty. Přijímáme tak cizí myšlenky a někdy dokonce i city, které vnímáme, prožíváme a následně prezentujeme jako svoje vlastní. Jenže ony nám byly vnuceny zvenčí, a tudíž jsou v podstatě cizí. Ve skutečnosti naše opravdové citové a intelektuální zájmy ustupují do pozadí, až mohou být zcela potlačeny a vyřazeny z našeho vlastního JÁ. My však přesto máme stále pocit, že veškeré naše mínění, myšlení a cítění pochází od nás samotných, z vlastního myšlenkového procesu. Jsme přesvědčeni o své vlastní aktivitě, svém názoru a vlastním životním postoji. *„Právo vyjadřovat své myšlenky má však význam jen tehdy, jsme-li schopni vlastní myšlenky vůbec mít.“⁵²* Tak si všechny tyto myšlenky, činy a pocity racionalizujeme namísto toho, abychom opravdu hledali svým aktivním myšlením a cítěním odhalování něčeho nového, a to jak okolním světem, tak i v nás samotných.

A tak dnešní moderní člověk má snahu chovat se tak, jak se od něj předpokládá, aby dosáhl potřebného souhlasu ostatních. Také velká část našich rozhodnutí v podstatě nepochází od nás samotných, ale je nám dána zvenčí, přestože jsme přesvědčeni, že jsou opravdu naše. Příkladem může být fakt, že někteří rodiče už odmala plánují svým dětem jejich vzdělání, případně i kariéru, a ovlivňují děti tak, aby tento směr přijaly za vlastní. Tak se později dítě rozhodne pro toto řešení, přestože je nadané k něčemu jinému nebo má zájem i o jinou oblast. Tyto možnosti ustoupí do pozadí, a člověk jde ve

šlápějích, které mu určili rodiče, a přitom nepociťuje snahu bránit se. Už dávno přijal toto rozhodnutí za své vlastní. Dělá, co se od něj očekává. Případný neúspěch je jen projevem skrývaného pocitu bezmocnosti, který kompenzoval tím, že se přizpůsobil. Tedy i přání je možno potlačit a přijmout za svá ta, která jsou žádaná. Podle Fromma u některých lidí pseudojá nahradilo naše opravdové JÁ. Říká: „*Pseudojá je jen zástupcem, který představuje právě tu roli, jež se od něj očekává, děje se to však pod jménem JÁ.*“⁵³ Člověk se stává automatem, který má mylnou představu, že je jedincem s vlastní vůlí. Přesto zůstává dále v onom stavu nejistoty. Hledá svoji totožnost právě v tomto neustálém souhlasu, přitakávání, přetvářce, snaze být jako ostatní, být takovým, jakým je nyní žádoucí. Potřebuje tedy jisté authority, kterým by odevzdal svoji individualitu, a odměnou za to očekává poskytnutí alespoň určitých jistot.

9. FROMMŮV IDEÁL ČLOVĚKA A SPOLEČNOSTI

„Uskutečnění nové společnosti a nového člověka je možné jen tehdy, budou-li staré motivace zisku a moci nahrazeny novými, jako je bytí, sdílení, chápání; bude-li tržní charakter nahrazen charakterem tvořivým, milujícím; bude-li kybernetické náboženství nahrazeno novým, radikálně humanistickým duchem.“⁵⁴

Tato vize ideálního člověka a společnosti, postavená na produktivní orientaci, je reakcí na vlastnický založenou průmyslovou společnost. V té platí tzv. přímá úměra ve smyslu – čím víc mám, tím víc jsem. Nebo jinými slovy, čím víc vlastním, tím bych měl být šťastnější. Ovšem ani neomezená produkce a spotřeba nakonec nepřispěly k plnému a radostnému prožívání života, k blahu člověka. Stejně tak splněním přání jsme nedosáhli dostatečného uspokojení a stále chceme mít víc, a tudíž nikdy nedojdeme ke konečnému cíli, jelikož za ním následují další a další. Dnes je už zřejmé, že tato konzumní společnost nezajistila štěstí pro všechny, že vize svobody byla jen klamem a lidé tak nadále ztrácí vztah k druhým, k okolnímu světu a přírodě, ale především se vzdalují poznání sebe sama. Prozatím jsme zůstali *„společností notoricky nešťastných lidí: osamělých, úzkostných, deprimovaných, destruktivních, závislých – lidí, kteří jsou rádi, když se jim podaří zabít čas, který se tak tvrdě snaží ušetřit.“⁵⁵*

Fromm si uvědomuje závažnost této situace, snaží se i nám ukázat nebezpečí pokračování vývoje nadále tímto směrem a upozorňuje na to, že *„...nová společnost může být uskutečněna pouze hlubokou změnou v lidském srdci...“⁵⁶* Zde bude zapotřebí tzv. společenského charakteru, který se podle něj skládá z individuálního lidského charakteru a společensko-ekonomické struktury společnosti, ve které je jedinec členem. Tyto dvě složky se vzájemně ovlivňují a jsou na sobě závislé. Je tedy nutné, aby došlo ke změně charakteru člověka současně se změnami společenskými, a pak by byla možná celková přeměna společnosti, která umožní přežití lidstva.

Bude však třeba vytvořit nový rámec orientace a cíl, k němuž budeme směřovat. Potřebujeme „*humanistickou vědu o člověku jako základ aplikované vědy a umění společenského přebudování.*“⁵⁷ Měli bychom vyvíjet úsilí směřující k vyřešení problémů a konečně se opravdu snažit dosáhnout nově vytyčených cílů, tzn. společenský charakter posunout směrem k bytí.

9.1. VIZE NOVÉHO ČLOVĚKA

Nejprve je nutný obrat člověka, lidského charakteru z orientace zaměřené na vlastnění směrem k plnému prožívání, k bytí. Tento proces si žádá především uvědomění si tohoto špatného stavu a odhodlání, aktivní účast, značné úsilí při plnění nové životní praxe. Změna smýšlení společně s praktickým uskutečňováním jsou prvními hybateli.

Nový charakter člověka by měl mít následující rysy:

- produktivní charakterovou orientaci, realizaci vlastního myšlení a cítění;
- víru ve vlastní JÁ, uvědomění si své vnitřní hodnoty, uznání sebe sama jako jedinečné, aktivní, tvořivé a milující bytosti;
- schopnost vzdát se všech forem závislosti orientace MÍT a směřovat k plnému BYTÍ;
- žít přítomnost, být plně zainteresován;
- kriticky a objektivně myslet a nenechat se vést či manipulovat ostatními;
- být svobodný, uskutečňovat vše ze sebe sama, podle svého přesvědčení a svých možností a schopností, tzn. nevázat se na autority či hledat jiné cesty, varianty úniku;
- uvědomovat si důsledky svých činů a nést odpovědnost za své jednání;
- mít rád sebe, ostatní lidi a také vnější svět a přírodu, namísto destruktivního či agresivního chování;
- posilovat lásku k životu, která by nakonec měla být nahrazením všech nekrofilních tendencí;
- překonávat narcismus, respektovat ostatní, být solidární;
- neustále rozvíjet svoji osobnost směrem k orientaci zaměřené na BYTÍ;
- podílet se aktivně a zodpovědně na vytváření nové společnosti.

Je zapotřebí, aby tento nový člověk, který si uvědomil nutnost změny a začal ji prakticky realizovat ve svém životě, změnil také svůj vztah k ostatním. „*Je paradoxem lidské existence, že člověk musí současně hledat blízkost i nezávislost, jednotu s jinými a současně zachování své jedinečnosti a zvláštnosti.*“⁵⁸ Potřeba vztahů je zřejmá, a proto bychom je měli vystavět na produktivní lásce. Existují pro ně také typické rysy: péče, odpovědnost, úcta a porozumění. Ze všech těchto znaků je možno odvodit, že podmínkou je aktivní prožívání všeho kolem nás, a to společně s ostatními. Lidé se musí starat mimo jiné i o růst, vývoj schopností druhého. Vše by měla prostupovat i láska k lidstvu. Je důležité si uvědomit, že „*láska k lidstvu je neoddělitelná od lásky k jednotlivci.*“⁵⁹ Naděje na změnu mezilidských vztahů je závislá na realizaci požadavku nového člověka.

Fromm je přesvědčen, že tato orientace směrem k bytí, k produktivnímu prožívání našeho života je zakořeněna v lidské přirozenosti. Je tedy především na nás, abychom probouzeli a podporovali v sobě tuto tendenci, ale důležitý vliv na její prosazení má také společnost.

9.2. VIZE NOVÉ SPOLEČNOSTI

„*Abychom vybuodovali společnost na bytí, musí se na tom podílet všichni lidé – ve svých ekonomických funkcích i jako občané. To znamená, že se můžeme osvobodit od vlastnického způsobu existence jen tehdy, podaří-li se nám plně realizovat průmyslovou a politickou demokracii přímé účasti.*“⁶⁰

V průmyslové demokracii by každý člen měl hrát aktivní, důležitou roli v životě nějaké průmyslové nebo jiné organizace. Měl by být dostatečně informován, účastnit se rozhodování o zdravotních či bezpečnostních opatřeních, eventuálně i o všeobecné politice na úrovni podniku. Důležité je, aby se zaměstnanci zastupovali sami, čímž by se stali více zainteresovaní do fungování organizace, která je tedy chápána jako instituce společenská.

Stejné principy mají platit i pro politickou demokracii. Člověk by byl i zde spoluúčastem na rozhodování, stal by se přímým členem tohoto procesu

a pociťoval by veškeré obecné blaho jako své vlastní, a tak by se snažil co nejlépe prospívat společnosti, jelikož by se to stalo jeho osobním zájmem. Díky této možnosti podílet se na řešení veřejných problémů by se jeho život stal také zajímavější. Tento systém by navíc vytvářel klima, ve kterém by člověk neustále získával podněty pro aktivní činnost vztahující se k pozitivnímu rozvoji společnosti.

Sám Fromm však nemá ucelenou a do detailů propracovanou strukturu a fungování nové společnosti, ale nabízí nám možné cesty realizace této vize.

Nejdříve je opět zapotřebí uvědomění si této skutečnosti, dále pak snaha a aktivní úsilí, které by směřovalo ke změně naší společnosti. Ta by nám měla poskytovat prostor pro opravdovou nezávislost, svobodu, zkrátka nutné podmínky k tomu, aby se lidé orientovali směrem k bytí namísto konzumního života založeného na vlastnění, na modu mít. „*Prvním a rozhodujícím krokem k tomuto cíli je zaměření výroby v zájmu 'zdravé spotřeby'*.“⁶¹ Tato rozumná spotřeba je možná pouze za předpokladu, že by lidé byli ochotni a především z vlastní vůle chtěli změnit své konzumní návyky a životní styl. K tomu by byla ovšem zapotřebí současně pomoc vlády, která by vytvořila tento nový typ a zároveň určila normy zdravé spotřeby.

Vše by bylo podloženo rozsáhlými výzkumy, které by stanovily, jaké zboží či služby jsou prospěšné nebo naopak pro člověka škodlivé. Bylo by však zapotřebí spolupráci mezi odborníky např. z řad psychologů, sociologů, antropologů a zástupců spotřebitelských organizací, kteří by určili fyziologické, kulturní, umělé potřeby, ale také ty, které vychází z individuálního rozvoje nebo z nátlaku průmyslové společnosti. Rozdělili by je na ty, které pro nás mají aktivizující účinky a které naopak vedou k pasivitě.

V této teorii je ovšem možné pozorovat jistý rozpor, kdy Fromm na jedné straně požaduje společnost založenou na svobodě a individualitě každého jedince, ale zároveň k jejímu vytvoření a fungování navrhuje zavedení této složky odborníků, kteří by určovali, co je dobré či nikoli. Člověk by tak opět měl možnost stát se závislým a vzdalovat se původnímu požadavku na tvůrčí a svobodnou bytost.

Tuto koncepci objasňuje návrhem, že konečný závěr by nesloužil jako ze zákona platné pravidlo, ale naopak by byl chápán jako možnost, náhled do situace, jako podnět k přemýšlení pro lidi. To vše by jim sloužilo, aby si uvědomili špatné důsledky přílišné spotřeby jako jsou pasivita, nesvoboda a závislost, touha mít stále víc a zároveň permanentní odcizování se sobě, ale také světu kolem nás. „*Lze oprávněně očekávat, že soustředěné úsilí, jež by podněcovalo sklon k zdravému konzumu, je schopno změnit návyky.*“⁶²

Pomoc ze strany státu by byla také nutná kvůli tomu, aby se ustanovily zákony, které by usměrňovaly výrobu tímto směrem, tzn. od konzumní společnosti ke zdravé spotřebě. Důležité by bylo si uvědomit, že všechny tyto změny by se mohly uskutečňovat postupně a pouze za podpory většiny obyvatelstva. Bylo by tedy zapotřebí obrovského úsilí mnoha schopných lidí.

Fromm nabízí další návrh spojený s decentralizací. Šlo by o vytvoření státních skupin blízkých skupin, které by vytvořily poradní a rozhodovací společenství. Jejich hlavní funkcí by bylo sledování základních problémů v oblasti ekonomiky, zahraniční politiky, zdravotnictví a výchovy, a následné poskytování informací, které by sloužily k diskusi a hlasování. Rozhodnutí těchto skupin by mělo vliv na složku zákonodárnou. Tak by se lidé stali členy skupin a opravdu aktivními občany při řešení těchto záležitostí namísto pasivního přihlížení, které existuje v dnešní demokratické společnosti.

Dalším požadavkem by bylo odstranění rozdílu mezi bohatými a chudými. Zde by nezbytně musela přijít pomoc právě od průmyslových států ovšem bez vidiny nějakého zisku. Šlo by o to, aby lidé pochopili princip solidarity, péče o druhé, a také, aby se zamysleli nad tím, v jakém stavu nechávají zemi svým potomkům, zda by už opravdu nebyl nejvyšší čas s tím vším něco udělat.

Mezi ostatními nutnými kroky, kterých by bylo zapotřebí k přeměně společnosti, Fromm zmiňuje zavedení minimálního ročního příjmu, vymanění

žen z patriarchální nadvlády, vytvoření Nejvyšší kulturní rady, dále systému pro rozšiřování objektivních informací. Poslední bod by bylo velmi důležité zrealizovat, jelikož v dnešní době se můžeme setkat většinou se zatajováním nebo falšováním informací. Nezbytné je také zmínit požadavek na postupné zrušení zbrojního průmyslu, aby lidé mohli žít bez pocitu neustálého strachu.

Je tedy nutné pokoušet se o záchranu naší společnosti, přestože vidina úspěchu je nevelká. Jak ukazují dějiny, člověk byl bohužel schopen jednat často proti svým životním zájmům. Jde ovšem o naše životy a životy příštích generací, a proto je zapotřebí velkého úsilí, které by mělo být vynaloženo směrem k této změně. Měli bychom „hledat reálné možnosti záchrany.“⁶³

Podle Fromma je zároveň velmi pozitivní, že roste počet lidí, kteří si uvědomují toto nebezpečí a poukazují na nutnost vzniku nové etiky, změnu přístupu k přírodě a také potřebu lidské solidarity a spolupráce. Hodně lidí v dnešní společnosti prožívá deprese, jsou nešťastní a pociťují potřebu změny. Měli bychom se snažit dojít k posunu od nynější orientace zaměřené na vlastnění směrem k životnímu postoji založeném na plném bytí, a umožnit tak vzniku nové humanistické společnosti.

10. ZÁVĚR

Osobitý pohled, který Fromm vyjadřuje vůči člověku, je velmi přínosný a inspirující především proto, že se jedná o humanisticky založenou koncepci. Zastává názor, že člověk je svou přirozeností aktivní, produktivní a prosociální bytostí. Život v souladu s touto přirozeností vede k plné seberealizaci. V tomto vývoji hraje důležitou roli společnost, která utváří lidské postoje a ovlivňuje náš pohled na svět. K uskutečnění individuality jedince je tedy třeba orientaci zaměřenou na modus MÍT, nahradit tou, která bude směřovat k plnému BYTÍ, k uskutečňování individuality jedince.

K tomuto cíli je zapotřebí především uvědomění si tohoto stavu a odhodlání jej změnit. Má jít o cestu k produktivnímu způsobu života, který se bude nejlépe projevovat v našem vztahu k ostatním lidem, k okolnímu světu, přírodě a k sobě samotným. Důležitá je přítomnost lásky, zejména lásky k životu, tzv. biofilie, která má být projevem našeho postoje ke světu, touhy po aktivním BYTÍ. Fromm ukazuje na to, že je třeba uvědomit si hodnotu a sílu v sobě samých a přestat hledat autority či jiné způsoby úniku, díky kterým se vzdáváme své svobody. Závislost má být nahrazena zodpovědností, pasivita tvořivostí a vlastním kritickým myšlením. Jedině tak je možné dojít k proměně lidského srdce a stát se jedinečnými individui, jež se snaží o produktivní prožívání života.

POZNÁMKY

- 1) FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967, s. 23.
- 2) viz c.d., s. 23.
- 3) viz c.d., s. 36.
- 4) viz c.d., s. 15.
- 5) viz c.d., s. 40.
- 6) viz c.d., s. 51.
- 7) viz c.d., s. 50.
- 8) viz c.d., s. 53.
- 9) viz c.d., s. 71.
- 10) viz c.d., s. 73.
- 11) viz c.d., s. 76.
- 12) viz c.d., s. 76.
- 13) viz c.d., s. 53.
- 14) viz c.d., s. 55.
- 15) viz c.d., s. 56.
- 16) viz c.d., s. 59.
- 17) viz c.d., s. 60.
- 18) FROMM, E. *Umění milovat*. Praha: ČESKÝ KLUB, nakladatelství Josefa Šimona, 1999, s. 27.
- 19) viz c.d., s. 30.
- 20) viz c.d., s. 84.
- 21) viz c.d., s. 85.
- 22) viz c.d., s. 47.
- 23) viz c.d., s. 50.
- 24) viz c.d., s. 55.
- 25) viz c.d., s. 62.
- 26) viz c.d., s. 81.
- 27) FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996, s. 55.
- 28) viz c.d., s. 56.
- 29) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 358.
- 30) viz c.d., s. 359.
- 31) viz c.d., s. 329.
- 32) viz c.d., s. 335.
- 33) viz c.d., s. 345.
- 34) FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996, s. 81.
- 35) viz c.d., s. 90.
- 36) viz c.d., s. 99.
- 37) viz c.d., s. 101.
- 38) viz c.d., s. 108.
- 39) FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993, s.10.
- 40) viz c.d., s. 40.
- 41) viz c.d., s. 9.

- 42) viz c.d., s. 63.
- 43) viz c.d., s. 137.
- 44) viz c.d., s. 79.
- 45) viz c.d., s. 86.
- 46) viz c.d., s. 87.
- 47) viz c.d., s. 87.
- 48) viz c.d., s. 90.
- 49) viz c.d., s. 100.
- 50) viz c.d., s. 99.
- 51) viz c.d., s. 100.
- 52) viz c.d., s. 127.
- 53) viz c.d., s. 110.
- 54) FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1994, s. 155.
- 55) viz c.d., s. 12.
- 56) viz c.d., s. 104.
- 57) viz c.d., s. 135.
- 58) FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967, s. 79.
- 59) viz c.d., s. 83.
- 60) FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1994, s. 139.
- 61) viz c.d., s. 136.
- 62) viz c.d., s. 137.
- 63) viz c.d., s. 152.

POUŽITÁ LITERATURA

FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.

FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0469-3.

FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9.

FROMM, E. *Umění milovat*. Praha: ČESKÝ KLUB, nakladatelství Josefa Šimona, 1999. ISBN 80-85637-26-X.

FUNK, R. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-086-0